

*Камінський П. В.,**аспірант кафедри кримінального права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІД ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ

Анотація. У статті розглянуто генезис кримінально-правового захисту від примушування до шлюбу. На основі аналізу історичних документів, нормативно-правових актів виокремлено періоди розвитку законодавства про кримінально-правову охорону від примушування до шлюбу на теренах України. Нульовий період (до X ст.) – не передбачено вільної згоди осіб на шлюб, а «примушування до шлюбу» визначалося нормою. Період зародження (X – XIV ст.ст.) – після прийняття християнства відбувся перехід від звичаєвого права до писаного, зі спробами регулювання шлюбно-сімейних відносин, у тому числі і в частині заборони викрадення жінки для подальшого вступу з нею у шлюб та заборони примушування до шлюбу. Перехідний період (XV – XIX ст.ст.) – у кримінальному законодавстві з'являються окремі розділи, які присвячені захисту шлюбно-сімейних відносин. Шлюб вважався насильницьким без згоди. Період становлення (XX ст.) характеризується протидією з пережитками патріархально-родового ладу шляхом застосування засобів кримінального права, в тому числі і за примушування до шлюбу. Сучасний період (XXI ст.) – передбачено кримінальну відповідальність за примушування до шлюбу, яке розглядається не лише як пережиток патріархально-родового ладу, але й як один із самостійних проявів насильства.

Підсумовано, що починаючи з прийняття християнства було взято курс та акцентовано, що шлюб повинен ґрунтуватися на вільному волевиявленні осіб. Зроблено висновок, що кримінальна відповідальність за примушування до шлюбу не є чимось новим для вітчизняного законодавства, як зараз прийнято вважати, та диктується лише бажанням імплементувати у вітчизняне законодавство положення міжнародно-правових актів, а цілком відповідає історичним традиціям українського народу.

Ключові слова: примушування до шлюбу, генезис кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 року (набрав чинності 11.01.2019 року) була прийнята низка змін до кримінального закону України, серед яких – доповнення розділу III Кримінального кодексу України (далі – КК України) ст. 151-2 «Примушування до шлюбу». І одразу ж у наукових журналах з'явилися публікації, в яких обґрунтовували недоцільність криміналізації такого діяння та критикували практику «сліпого» копіювання в національне законодавство положень міжнародного права.

У зв'язку з цим важливим та необхідним є дослідження нормативно-правових актів минулих часів на предмет наяв-

ності в них норм, які б передбачали кримінально-правовий захист від примушування до шлюбу. Таке дослідження вкрай важливе, адже дасть можливість говорити про соціальну зумовленість криміналізації примушування до шлюбу нині або ж про її відсутність.

Мета статті – проаналізувати генезис кримінально-правового захисту від примушування до шлюбу, враховуючи те, що аналіз накопиченого історичного досвіду дозволяє краще використовувати все те, що було в кримінальному праві того часу, а також удосконалити та розширити його сьогодні.

Виклад основного матеріалу. У період до прийняття християнства на теренах Київської Русі шлюбно-сімейні відносини регулювалися нормами звичаєвого права. Шлюб вважався звичайною майновою угодою, яка більшою мірою мала соціальний характер, аніж передбачала певне волевиявлення особи. Так, рішення про укладення шлюбу приймалося виходячи із потреб общини, бажанню поріднитися рабами, а воля та бажання особи щодо вступу у шлюб часто не бралися до уваги. В той період поширеним було багатоженство. У дохристиянській Русі було декілька видів шлюбу: договірний, відкупний та викрадення нареченої. Водночас одним із найдревніших було придбання собі дружини саме насильницьким захопленням, яке із часом трансформувалося у звичай викupu нареченої.

М.І. Остроумов зазначав, що у древлян не було шлюбу, а існувала «умичка» дівчат біля води, а у радимичів, в'ятичів і сіверян існували ігрища між селами, де кожен викрадав собі дружину. Однак є вказівка і на менш «варварський» спосіб укладання шлюбу, такий як «ведення», за такої форми укладання шлюбу наречену приводили в будинок нареченого [1, с. 7–8]. Така форма шлюбу більшою мірою відповідає церковним уявленням про шлюб і носить менш небезпечний характер.

Цікавим є той факт, що існувала можливість стягнути на користь церкви грошову суму з батьків дівчини в тому разі, якщо вони не дають благословення на вступ дочки у шлюб: «Навіть дівка Восхоцет заміж, а отець і мати не дадуть, а що створить, єпископу у вині отець і мати, тако ж і юнак». В тексті статуту передбачалася протилежна ситуація: «Навіть дівка не восхоцет заміж, а отець і мати силою дадуть, а що створить над собою – отець і мати єпископу у вині, а істор има платіті, тако ж і юнак» [2, с. 173].

Кардинально змінилась ситуація у сфері регулювання шлюбно-сімейних відносин після прийняття християнства. Саме цей період характеризується впорядкуванням шлюбно-сімейних відносин шляхом упровадження моногамної сім'ї. Після прийняття християнства відбувається рецепція візантійського шлюбно-сімейного законодавства, в основі якого було покладено канонічне уявлення про сімейне право.

Законодавство періоду Київської Русі (XI сторіччя) передбачало, що посягання на шлюбно-сімейні відносини караються відповідно до церковних Уставів Володимира Святославовича та Ярослава. Ст. 2 Устава князя Ярослава передбачала суворі норми покарання за «викрадення» нареченої з метою нецерковного, язичницького шлюбу з нею [3, с. 110]. Сума сплачених коштів безпосередньо залежала від соціального статусу особи, яку викрадають. У цій же нормі встановлювалася відповідальність для співучасників викрадення. Стаття була спрямована насамперед проти язичницького шлюбного звичаю умикання нареченої [4, с. 143].

Попри всі намагання Церкви викоринити язичницькі звичаї, все ж язичницькі форми шлюбу переважно у віддалених від великих центрів сільських місцевостях зберігалися протягом усього давньоруського періоду. Так, у настановах Владимирського собору 1274 р. вказувалося, що «в пределех новгородських невесты водять к воде. И ныне не велим тому тако быти; аще ли, то проклинати повелеваем» [5, с. 99]. Не були поодинокими подібні випадки і в пізніший період середньовічної історії [6, с. 133–134].

Смоленські статутні грамоти 1136 р. також встановлювали кримінальну відповідальність за викрадення нареченої з метою укладення шлюбу з потерпілою: «... уволочкая, аже уволочет хто дівку; што візьме князь – з єпископом на дві частини, або посадник що в'зметь свої тяжі, то з єпископом на дві частини» [2].

Наступним етапом становлення кримінальної відповідальності за посягання на шлюбно-сімейні відносини є період дії «Судебників» 1497 р., 1550 р., «Соборного уложення» 1649 р., «Литовських статутів» 1529 р., 1566 р., 1588 р., збірника законів «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. та інших нормативних актах, що діяли на території України.

У цей період питання шлюбно-сімейного права вирішувалися найбільш консервативно. Аналізована вище така дохристиянська форма шлюбу, як викрадення нареченої, зберігалася тривалий час, хоч різні закони передбачали за це покарання. Законним вважався шлюб, оформлений через вінчання у церкві. Спочатку вимагалось, щоб на шлюб був дозвіл князя або когось з місцевих правителів. Зрозуміло, що це обмежувало інтереси шляхти, панів, ображало їхню гідність. Тому це правило було скасоване [7].

31 артикул (III розділ) Другого Литовського статуту забороняв насильно віддавати заміж панянок, княгинь, дівчат і вдів, зобов'язував обов'язково враховувати волю і бажання тих, хто брав шлюб [8]. Це свідчить про особливий вплив християнського віровчення на шлюбно-сімейні відносини, оскільки Святе Таїнство Подружжя можливе лише за взаємної згоди наречених. Встановлювався принцип спільності майна подружжя. Звичайно, правовий статус дружини був нижчий від чоловіка, однак норми права здебільшого захищали інтереси жінки та дітей.

Відповідно до Литовських статутів вступ до шлюбу вважався насильницьким без згоди дівчини і без згоди її батьків. Карався цей злочин досить суворо, наприклад, за відсутності на шлюб згоди дівчини і в разі її викрадення винний піддавався смертній карі, одна третина його майна конфіскувалася на користь потерпілої, а з майна, що залишилось, стягувалася «шкода» [8].

Л.І. Слюсар під час дослідження еволюції шлюбу в Україні у XVII – початку XX ст. щодо поширеності примусових шлюбів (без згоди молодих) вказує, то вони відбувалися рідко,

хоча щодо цього є різні думки. Так, на думку О.М. Кравець, звичаєве право українського народу не передбачало обов'язкової згоди молодих на одруження, але здебільшого її брали до уваги. Вибір дружини і самий шлюб залежали переважно від волі батьків. Тільки наприкінці XIX ст. молодь, особливо чоловіча, набула певної самостійності у виборі дружини. Разом із тим А.П. Пономарьов, спираючись на архівні дані (наприклад, на положення Книги міської Луцька 1606 р.), вважає, що взаємна згода нареченого і нареченої була обов'язковою умовою шлюбу як українців, так і багатьох інших народів України [9].

У період існування Запорозької Січі та в епоху Гетьманщини кримінальне законодавство, яке діяло на території сучасної України щодо питань охорони шлюбно-сімейних відносин, особливих відмінностей не зазнало. Окремих законодавчих актів, які регулювали б аналізовані питання, не існувало, покарання призначались, як правило, на підставі «звичаєвого права».

Значним кроком у розвитку кримінального законодавства, що передбачало відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері сімейно-шлюбних відносин, стало прийняття у 1845 році Уложення про покарання кримінальні та виправні. Грунтуючись певною мірою на положеннях уставів князів Ярослава і Володимира, а також Литовських Статутах, законодавець передбачив окремих 11 розділ – «Про злочини проти прав сімейних». До цього розділу входило чотири глави: «Про злочини проти союзу шлюбного», «Про зловживання батьківської влади та злочинах дітей проти батьків», «Про злочини проти союзу родинного» та «Про зловживання влади опікунів та піклувальників».

Відповідно до Уложення держава захищала за допомогою кримінального права церковний шлюб, визнаючи його важливим чинником суспільного життя, соціальної стабільності, додержання моральних устоїв та належного виховання молодого покоління. Такий захист здебільшого здійснювався шляхом втручання держави у приватне життя, встановлення покарань за навіть незначні, як на сучасний погляд, порушення канонів церковного шлюбу та виховання дітей.

Уложення передбачало низку статей, що закріплювали відповідальність за викрадення жінки з метою вступу з нею у шлюб: Розділ XI «Про злочини проти прав сімейних» у главі I «Про злочини проти союзу шлюбного», відділення перше «Про протизаконний вступ у шлюб» (викрадення жінки з метою вступу в шлюб, примушування до вступу в шлюб), відділення друге «Про викрадення жінок заміжніх» (викрадення насильно заміжньої жінки з позбавленням її честі).

Так, Уложення передбачало норму про викрадення незаміжньої жінки з метою шлюбу як проти її волі, так і за згодою, причому відповідальність була передбачена як для викрадача, так і для жінки. У статтях Уложення також розмежовувалися способи примусу особи до вступу в шлюб: за допомогою напоїв, приведення в безпам'ятство, обман. Крім цього, з тексту закону випливало, що для укладення шлюбу необхідна згода батьків або опікунів [10, с. 806].

Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакції 1885 року так само мало такі склади злочину, передбачаючи при цьому призначення покарання у вигляді позбавлення всіх особливих, особисто і станом привласнених прав і переваг і посилення на життя в Сибір або віддачу у виправні арештантські відділення до третього ступеня. У частині другій зазначеної статті йшлося про викрадення жінки з метою вступу в шлюб

з нею з її згоди: «Коли ж викрадення вчинено за згодою викраденої, то винні, за скаргою батьків або опікунів тієї чи іншої сторони, засуджуються: викрадач: до тюремного ув'язнення від чотирьох до восьми місяців; а жінки, що погодилася на викрадення: до ув'язнення на стільки ж часу в монастир, якщо є і знаходяться в межах імперії обителі того віросповідання, до якого вона належить; або до самотнього життя в будинку її батьків або опікунів, під їх суворим наглядом» [11].

Необхідно зазначити, що Кримінальне уложення 1903 р., являючи собою результат багаторічної роботи науковців та практиків над його проектом, містило більш досконалу, порівняно з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р., систему кримінально-правового захисту шлюбно-сімейних відносин. Глава 12 Кримінального Уложення була повністю присвячена злочинам проти сімейних прав. Так, значна кількість злочинів проти прав сімейних, відповідальність за які передбачало Уложення, – це різні види незаконного шлюбу. Зокрема, кримінально караним визнавався шлюб за примусом (ст. 408), з особою, яка не усвідомлювала властивості та значення такого діяння внаслідок психічних захворювань (ст. 409), з використанням обману (ст. 410), за наявності попереднього шлюбу (ст. 412), з особою, що не досягла шлюбного повноліття (ст. 414), з нехристиянином (ст. 415). Окремою нормою (ст. 422) визнавалось злочином вчинене опікуном або піклувальником примушування шляхом зловживання владою особи, що не досягла двадцяти одного року, до вступу з ним у шлюб. М.С. Таганцев при цьому вказував, що особа притягується до кримінальної відповідальності незалежно від того, укладений шлюб чи ні, що свідчить про те, що такі склади за своєю конструкцією були формальними [12].

В Уложенні також був передбачений склад про зловживання батьківською владою, пов'язаною з примусом до вступу в шлюб; у статті була вказівка про те, що батько притягується до відповідальності в разі укладення шлюбу. Відповідальність за викрадення незаміжньої жінки з метою вступу з нею у шлюб без її згоди була закріплена в статті 506 Уложення: «Винний у викраденні незаміжньої для вступу з нею в шлюб, без її на те згоди, карається: ув'язненням на строк не нижче шести місяців. Замах карається» [12].

Період дії Кримінального Уложення 1903 року можна охарактеризувати як спробу нормативного викоринення народних звичаїв, хоча останні і досі активно продовжували застосовуватися у суспільстві.

Жовтнева революція 1917 р. кардинально змінила ставлення держави до шлюбу та сім'ї. Кримінальний кодекс, який набрав чинності в 1922 р., не містив ні розділу, ні глави про злочини проти сім'ї. Відсутність статей, що регулюють відповідальність у сфері шлюбно-сімейних відносин, усунула тим самим караність таких діянь. Лише кілька статей певною мірою захищали права членів сім'ї і насамперед дітей: ст. 165 «Не платіж аліментів (Коштів на утримання дітей)» і взагалі залишення батьками неповнолітніх дітей без належної підтримки і приховування обставин, що перешкоджають вступу в шлюб і дача неправдивих відомостей органам, які ведуть реєстрацію актів цивільного стану (ст. 88) [13].

У Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. було передбачено відповідальність за приховування обставин, що перешкоджали вступу до шлюбу, давання неправдивих відомостей органам, що здійснюють його реєстрацію, не представлення відомостей про

народження та смерть, а також про знайдення немовля, викрадення, підміну чужої дитини, залишення в небезпечі особи, що перебуває у небезпечному для життя становищі, якщо той, хто залишив, зобов'язаний піклуватися про таку особу, підмову до самогубства неповнолітнього, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій стосовно них.

Натомість Кримінальний кодекс Азербайджанської РСР 1923 р. встановлював кримінальну відповідальність за викрадення жінки з метою вступу в шлюб; продаж і покупку жінок. Такий кримінальний кодекс найбільш повно, порівняно з кодексами інших союзних республік, визначав діяння, що посягають на подібні відносини [14].

Закінчення II Світової війни, необхідність відновлення зруйнованої держави, зовнішні загрози – все це спонукало суспільство в більшості своїй згуртуватися навколо єдиної глобальної утопічної ідеї побудови комунізму. У ході формування нової ідеології своє місце посіла і сім'я, і необхідна охорона її інтересів. В.Ф. Зима, характеризуючи стан свідомості у цей період, дійшов висновку, що небували за своїми масштабами демографічні втрати «потрясли свідомість народу, відклалися на генетичному рівні в пам'яті людей, зробили великий вплив на менталітет військових і післявоєнних поколінь. Ці страшні і непоправні втрати докорінно змінили демографічну ситуацію в країні, відносини у сім'ї та суспільстві». Як бачимо, певна стабілізація у суспільстві дозволила повернутися до втрачених цінностей і законодавчо їх захистити.

Подальші зміни політики держави, її ідеології, і, як наслідок, свідомості суспільства призвели до прийняття в 1960 році нового КК, де більш повно були представлені злочини, які посягали на шлюбно-сімейні відносини. Значна частина норм, що передбачали відповідальність за посягання на сім'ю, містилася у главі III Особливої частини КК – «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи».

Злочинами, які посягають на свободу і рівноправність жінки в сім'ї та побуті, були прийняття викупу за наречену її батьками, родичами грошима, худобою або іншим майном; сплата викупу за наречену нареченим, його батьками; примус жінки до вступу в шлюб або до продовження шлюбного співжиття, або перешкоджання жінці вступити в шлюб, а також викрадення її для вступу в шлюб. Кримінальне законодавство цього періоду передбачало відповідальність за примус жінки до вступу в шлюб (в юридично оформлений або у фактичні шлюбні відносини), примус жінки до продовження шлюбного співжиття, перешкоджання жінці вступити в шлюб були закінченими злочинами з моменту застосування особою у зазначених цілях фізичного або психічного насильства до жінки незалежно від настання бажаного результату. Також була передбачена кримінальна відповідальність за викрадення жінки для вступу в шлюб з нею. Відповідальність наставала тоді, коли таке викрадення було скоєно всупереч волі і бажанню жінки. Такий злочин вважався закінченим з моменту вчинення акту викрадення незалежно від того, вдалося викрадачеві або особі, для якого жінка всупереч її волі була викрадена, вступити з нею в шлюб чи ні.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 19 березня 1969 року «Про судову практику у справах про злочини, що становлять пережитки місцевих звичаїв» № 47 констатовано: у судовій практиці нерідко трапляються випадки

неправильної кваліфікації дій осіб, викликані недостатнім з'ясуванням деякими суддями понять таких складів злочинів, як сплата і прийняття викупу за наречену, примус жінки до вступу в шлюб або перешкодження вступу в шлюб, укладення угоди про шлюб з особою, яка не досягла шлюбного віку, двоєженство, а також їх відмінності від суміжних складів злочинів проти життя, здоров'я та гідності особи. Суди не приділяється належної уваги до попередження злочинів, що становлять пережитки місцевих звичаїв. Встановлюючи у судовому засіданні причини і умови, що сприяли вчиненню зазначених злочинів, суди не вживають заходів для їх усунення.

А.В. Андрушко зазначає, що в науці кримінального права радянського періоду популярним напрямом дослідження були проблеми відповідальності за злочини, що визнавались пережитками патріархально-родового ладу (або ж патріархально-родових чи патріархально-феодальних відносин) [15, с. 374]. Актуальність таких досліджень пояснювалась тим, що в окремих народів Радянського Союзу (дагестанців, казахів, киргизів, таджиків, туркменів та ін.) зберігались звичаї і традиції, прояви яких визнавались такими, що гальмують рух суспільства вперед. Для протидії таким «пережиткам» серед іншого застосовувалися і засоби кримінального права. Кримінальні кодекси РРФСР, Азербайджанської, Вірменської, Грузинської, Казахської, Киргизької, Таджикицької, Туркменської та Узбецької РСР передбачали відповідальність за різні «прояви шкідливих звичаїв і традицій», серед яких необхідно виокремити примушування жінки до вступу у шлюб, примушування жінки до продовження шлюбу, перешкодження вступу жінки у шлюб за своїм вибором, викрадення жінки всупереч її волі з метою вступу з нею у шлюб. Такі діяння в науковій літературі того періоду об'єднувалися спільною назвою «злочини, пов'язані з боротьбою за розкріпачення жінок» [16, с. 511–512].

Кримінально-правова заборона примушування жінки до продовження шлюбу, яка містилася в кримінальних кодексах РРФСР, Вірменської, Казахської, Киргизької, Таджикицької, Туркменської та Узбецької РСР, спрямована «на боротьбу з віковою шкідливою традицією, згідно з якою право на розлучення належало тільки чоловікові як господарю сім'ї загалом і господарю жінки зокрема» [17, с. 126]. Об'єктом примушування жінки до продовження шлюбу визнавалась свобода розлучення для заміжньої жінки. Акцент був на тому, що шлюб має бути добровільним і рівноправним союзом не лише у момент, коли чоловік та жінка одружуються, а й протягом усього їхнього спільного життя [18, с. 45].

Згодом фокус дещо змінився в аспекті того, що кримінальна відповідальність за примушування до шлюбу перестала розглядатися виключно як засіб викорінення застарілих звичаїв. Аналізоване кримінальне правопорушення стали розглядати як один із самостійних проявів насильства, про що серед іншого свідчить виокремлення в рамках Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) окремої ст. 37 «Примусовий шлюб», в якій передбачено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб умісну поведінку, яка полягає в примушуванні дорослого або дитини до вступу в шлюб, було криміналізовано.

Висновки. Історико-правовий аналіз кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за примушування до шлюбу, показує, що воно значною мірою визначалось

розумінням у суспільстві соціальної цінності сім'ї. На основі аналізу історичних документів, нормативно-правових актів встановлено, що умовно можна виділити декілька періодів розвитку законодавства про кримінально-правову охорону осіб від примушування до шлюбу на теренах України.

Нульовий період (до X ст.). Не передбачено вільної згоди осіб на шлюб, а «примушування до шлюбу» у сучасному розумінні визначалося нормою.

Період зародження (X–XIV ст. ст.). Після прийняття християнства відбувався перехід від звичаєвого права (продовжує застосовуватися «умичка» як форма укладення шлюбу) до писаного, зі спробами регулювання шлюбно-сімейних відносин, у тому числі і в частині заборони викрадення жінки для подальшого вступу з нею в шлюб та заборони примушування до шлюбу.

Перехідний період (XV–XIX ст. ст.). У кримінальному законодавстві з'являються окремі розділи, які присвячені захисту шлюбно-сімейних відносин. Шлюб визнавався можливим лише за взаємної згоди наречених. Шлюб вважався насильницьким без згоди.

Період становлення (XX ст.). Характеризується протидією з пережитками патріархально-родового ладу шляхом застосування засобів кримінального права, в тому числі і встановлення відповідальності за примушування до шлюбу.

Сучасний період (XXI ст.). У КК України передбачена кримінальна відповідальність за примушування до шлюбу, яке розглядається не лише як пережиток патріархально-родового ладу, але й як один із самостійних проявів насильства.

Проведений генезис дає можливість зробити висновок, що кримінальна відповідальність за примушування до шлюбу не є чимось новим для вітчизняного законодавства, як зараз прийнято вважати, та диктується лише бажанням імплементувати у вітчизняне законодавство положення міжнародно-правових актів (Стамбульської конвенції насамперед), а цілком відповідає історичним традиціям українського народу. Адже починаючи з прийняття християнства було взято курс та акцентовано, що шлюб повинен ґрунтуватися на вільному волевиявленні осіб. І як показує багатоміліардна історія, саме норми кримінального права мають захищати особу від примушування до шлюбу.

Література:

1. Остроумов Н.И. Свадебные обычаи в Древней Руси: историко-этнографический очерк. Тула, 1095. 68 с.
2. Чистяков О.И. Российское законодательство X–XX веков. Том 1. Законодательство Древней Руси (1984). 432 с.
3. Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / Изд. подг. Я.Н. Шапов. Москва, 1976. 240 с.
4. Гальковский Н.М. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. Т. 1. Харьков : Епархиальная тип., 1916. 376 с.
5. Памятники древнерусского канонического права XI–XV. Санкт-Петербург, 1908 Ч. 1: Русская историческая библиотека. 2-е изд. Т. 6. № 10. 1472 с.
6. Ричка В.М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі. *Український історичний журнал*. 1991. № 1. С. 131–141.
7. Луцький І.М. Вплив християнської етики на Перший і Другий Литовські статuti. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 89–94.
8. Статuti Великого князівства Литовського: у 3-х т. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. 560 с.
9. Слюсар Л.І. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя. URL: <https://dsc.orc.ua/arhiv/ci66.pdf>.

10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург : Тип. 2 отд-ния собств. е. и. в. канцелярии, 1845.
11. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. Издание 1916 года. Россия. Законы и постановления. Петроград, 1916.
12. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. С мотивами, извлеченными из объяснительной записки редакционной комиссии, представления Мин. Юстиции в Государственный Совет и журналов – особого совещания, особого присутствия департаментов и общего собрания Государственного Совета. Санкт-Петербург : Издание Н.С. Таганцева, 1904.
13. Собрание кодексов. 3-е изд. Москва, 1925.
14. История советского уголовного права. / Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М., и др. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 466 с.
15. Андрушко А.В. Наука кримінального права радянського періоду про злочини проти волі, честі та гідності особи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 367–382.
16. Меньшагин В.Д., Вышинская З.А. Советское уголовное право. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1950. 520 с.
17. Мамутов А.М. Преступления, составляющие пережитки патриархально-родового быта / под ред. С.Я. Булатова. Алма-Ата : Казгосиздат, 1963. 336 с.
18. Дурманов Н.Д. Преступления, составляющие пережитки родового быта. Москва : Юрид. изд-во, 1938. 69 с.

Kaminskyi P. Genesis of criminal protection against forced marriage

Summary. The article describes genesis of criminal protection against forced marriage. Based on the analysis

of historical documents, law and regulations periods of development of legislature on criminal protection against forced marriage are identified. The “null-period” (till 10th century) where there is no consent of persons to marriage is provided and “forced marriage” was regarded as normal. The period of emergence (from 10th century to 14th century) after conversion to Christianity the transition from customary law to written law which encompassed attempts to regulate marriage and family relations including prohibition of bride kidnapping and forced marriage. Transition period (from 15th century to 19th century) some chapters dedicated to the protection of marriage and family relations emerge in criminal law. The marriage was considered as forced without a consent. The period of formation (20th century) is characterized with the opposition to remnants of patriarchal and patrimonial organization of society including forced marriage by using means of criminal law. The modern period (21st century) the criminal responsibility for forced marriage is provided and is regarded not only as remnant of patriarchal and patrimonial organization of society but as an autonomous display of violence.

The conclusion is made that beginning with conversion to Christianity the approach ensuring that a marriage is based on free will has been adopted. It was found that criminal responsibility for forced marriage is not a novel trend in domestic legislature as thought nowadays and is not dictated by a wish to implement provisions of international treaties into the domestic legislature but is fully in line with historical traditions of Ukrainians.

Key words: forced marriage, genesis of criminal responsibility for forced marriage.